

Ես քան տարիէն աւելի է կ'աշխատիմ բեւե-
 աագիտութեան. արդ՝ եթէ զիս մտիկ ընել
 կ'ուզէք, բարբոզին թողուցէք տարանեան լե-
 զունները որոնց համար պարտապակեց ժամաժամա
 պիտի ըլլաք, եւ սքտիներէն՝ որ գոյութիւն
 չունի երբեք. այլ հետեւեցէք մի միայն Ասու-
 բաբանութեան (Assyriologie), որոնք միջոցա-
 կրնաք հասնիլ ձեր նպատակին՝ որ բաղաձի է
 նաեւ շատ մը գիտնոց: Գուք որ Հայ էք, գի-
 տութիւնը ձեզմէ կը սպասէ տոսպական բեւե-
 աագրութեանց լուսաբանութիւնը. որովհետեւ
 ցաւալի է ըսել՝ թէ մենք, անծանօթ ձեր լե-
 զուական նրբութեանց եւ բառական գանձե-
 բուն, որչափ որ աշխատած ենք՝ չենք կրցած
 հասնիլ մեր փափաքած նպատակին, միայն կըր-
 ցած ենք մտաւոր հետեւութիւններ հանել՝ որ-
 չափ որ կ'առաջնորդեն մեզ տոսպական արձա-
 նագրութեանց մէջ տեմուած գաղափարունչնա-
 ները, որոնք արդէն ծանօթ են Ասորեստանեայց
 գրութիւններէն. իսկ ընթեռնուլ, անկարելի՛ Ե-
 դած է ցարդ: Եթէ գուք լրջութեամբ հետեւիք
 բեւեաագիտութեան տոսպական ճիւղին, ապա-
 հով եմ թէ յաջողիք եւ մեծ ծառայութիւն
 մատուցանէք գիտութեան . . . » — « Այս մա-
 սին Սէյս ալ ինծի նոյն խորհուրդը առած է, »
 եւ քիչ մը վրդուելու համար աւելցուցի, « սա-
 կայն Սէյս, Ուզպերա, Մէնան եւ ուրիշներ՝ որոնք
 մեծ հեղինակութիւններ եղած են եւ են, Չեր
 կարծեք հակառակ, կը հաստատեն Աքադ լե-
 զուի մը գոյութիւնը. նոյն իսկ՝ Ֆրանստա լը-
 նորման, ինչպէս գիտեք քաղցրերէնի քերական-
 ութիւնն ալ շինած է: » — « Ընտք գիտէ՞ք
 ինչ բանի կը նմանին. Երբ ժամանակաւ մէկն
 կլաւ ու Երկիրս կը շարժի, ըսաւ, ամբողջ ժողո-
 վուրդը իեղձ մարդուն վրայ յարձակեցաւ,
 բայց, երբ անցաւ այն սերունդը, նորերը կամաց
 կամաց սկսան ճանչնալ մարդուն քարոզած ճըշ-
 մարտութիւնը: Արդ, ինչպէս ըսի, հետացուցէք
 ձեզմէ այս անօգուտ գաղափարները, ու միմիայն
 հետեւեցէք Ասորաբանութեան: Յետոյ՝ տոս-
 պական արձանագրութեանց մէջ գտնուած ծա-
 նօթ եւ անծանօթ բառերուն ընդհանուր մէկ
 ցանկը կը շինէք ու կը բաղդատէք ձեր լեզուին
 բառաթիւերէն հետ, սկսեալ Գ՞՞ կամ Ե՞՞ գա-
 բու Հայ մասենագիրներէն, ի բաց առեալ ան-
 շուշա այն բառերը՝ որոնք ուղղակի արիական
 ազգութեամբ մտած են լեզուին մէջ, ու-
 բովհետեւ հայկական լեզուն մեծապէս փոխուած
 է Աքեմենեանց ժամանակ՝ կիրորսի եւ Գարեհճի
 արչաւանքներով. այսու հանդերձ՝ գարձեալ

կրնաք գտնել ձեր լեզուին մէջ մնացած հնա-
 գոյն հայերէնի մը թանկագին նշխարները, ինչ-
 պէս մենք՝ Գաղղացիքս՝ մեր լեզուին մէջ կը
 գտնենք հին գաղղիերէնին մնացորդները: Ասկէ
 զատ՝ տոսպական արձանագրութեանց այն բա-
 ռերը որոնք չեն գտնուիր բնիկ հայերէնին մէջ,
 պէտք է փնտռէք Հայաստանի դրացի գանազան
 լեզուաց մէջ. եւ կ'ապահովեմ զձեզ որ այն ա-
 տեն կը յաջողիք: Ես ալ ձեռքէս եկած դիւրու-
 թիւնները պատրաստ եմ մատուցանել ձեզի.
 Ինք զինքս ձեր տրամագրութեան տակ կը դնեմ՝
 միշտ կրնաք գալ ինծի եւ խորհուրդ հարցը-
 նել . . . » — « Չափազանց շնորհակալ եմ, Գա-
 բուն Ուսուցչապետ, եւ միանգամայն երախտա-
 պարտ՝ ձեր արդէն իսկ առած բարի խորհուրդ-
 ներուն համար . . . » Collège de Franceի մէջ
 Դեկտեմբերին պիտի սկսին դասերը, հոն պիտի
 արձանագրուի Ասորաբանութեան հետեւելու
 համար: » — « Հոս, Սորբոնի մէջ ալ, պիտի
 հաստատուի նոյն ճիւղը քանի մ'որէն, եթէ
 հաստատուի՝ հոս կու գաք կը հետեւիք, իսկ եթէ
 չհաստատուի՝ ես ձեզի շարժելու մէկ անգամ՝
 քառորդ ժամ մը կը զոհեմ յանուն գիտու-
 թեան, եւ կը սորվեցնեմ: Ես կը սիրեմ այն
 երիտասարդները որոնք իրենց անը գիտութեան
 կը նուիրեն. ուստի՛ առանց քաշուելու կրնաք
 գալ ինծի երբ որ փափաքիք: Դարձեալ կ'ը-
 սեմ, ինք զինքս ձեր տրամագրութեան տակ կը
 դնեմ. երբ դժուարութեան մը հանդիպիք, միշտ
 պատրաստ եմ ուղեցոյց ըլլալու ձեզի: »

Արդ, իմ անկեղծ շնորհակալութիւններս
 հրապարակաւ եւս յայտնելով Ուսուցչապետ
 Հալէվիի, ես ալ կը փութամ յայտարարել թէ
 միշտ պատրաստ եմ ազգային բանասիրաց իմ
 ընտրած ճիւղիս վերաբերեալ ամէն յանձնա-
 րարութիւններն եւ ինդրուածքները կատարել
 ամենայն սիրով: Գ. Յ. ՊԱՍՄԱՅԵԱՆ

Ա Ջ Գ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍՈՒՂՅՈՒ ՈՒ ՃՈՐՃՈՒԹ ԿՆՈ ՔԱՂՍՈՒՄՆԵՐԻՒՄՆԵՐԸ

Ճշպանի է որ ազգայինք, ինչպէս ամէն
 տեղ, անսակ է Դրանսիուանիոյ ամէն տեղերը
 մտած բանած ալ — կրնանք ըսել, որ չկայ
 թէ մեծ ու թէ քիչ պղտիկ քաղաք, գիւղաքաղաք,
 աւան, գեղ, ուր որ ազգայնացմէ մէկ երկու գեր-

գատան տեղադրուած ըլլայ ու հոն առուտուր չընէ: Կ'հնթագրուել միշտ թէ ուր որ ըլլայ հայ մը՝ առաջին մտադն ինքն է:

Ընթերցողք թերեւս գիտեն թէ Գրանսիրուանիոյ առաջին կարգի քաղաքներուն — Ինչպէս, Պրաշով, Գլուժ (Գլաւզնպուրկ), Սիպին, Մորոշ-Վաշարհէլ, Գեղտի-Վաշարհէլ, Այնուտ, Դուրուտ, Սըգէլ-Ուսուփարհէլ, Չիք-Սերեսայ, Պիտրից, Յէժ — առան մէկուն մէջ՝ տասնէն մինչեւ վաթսուէն հայ գերդաստան կայ: — Իսկ բուն կենդրոնական տեղերն, ուր որ ազգայինք խմբովին ամբողջուած կեցած են, են Կերլայ, Պաշալով, Սերպիզ ու Ջուրճով:

Սուրբն երկու գաղճականութեանց վրայ ընդարձակ տեղեկութիւններ ունինք. որովհետեւ առաջ վրայ թէ լրագրիւս ու թէ որիչ մատաններու միջոցաւ բաւական բան կարգացած ու լրած ենք: Բայց ոչ այնպէս երկու վերջին շրջաններ Սերպիզի ու Ջուրճովի — գաղճականութեանց վրայ: — Աս երկու քաղաքները Գրանսիրուանիոյ ամենէն հիստային արեւելեան ծայրը՝ լեռնային ու դժուարամուտ տեղեր շեռուած ըլլալուն՝ հարողակցութիւնն իրենց հետ դժուար է, որով քիչ տեղեկութիւն ունինք անոնց վրայ:

Այս տարի պարագութեան ժամանակ, հունգարական ազգագրական ընկերութեան կողմանէ յանձնարարութիւն ըլլալով որ Հայոց ցեղաբանութիւնն ուսումնասիրենք, 1896 տարւոյն արուեստահանդիսին համար, ուզեցի իմ պատուական բարեկամս, խմբագիր Խաչիկ Սնկոգեանին հետ, այս երկու գաղճականութեանց այցելութիւն ընել, որպէս զի ի մերձուստ տեղեկութիւններ ժողովները այստեղի ազգայնոց վրայ:

Բնական էր որ ընելու ճամբորդութիւննիս դժուարութիւններով ընկերացած էր, որովհետեւ երկու տեղն ալ երկաթուղւոյն գծէն շատ հեռու էին: Առ ներկայ ժամանակիս մէջ՝ իբր 180 քիլոմէր ճամբայ ընել կարօք՝ քիչ բան չէ: Բայց եւ այնպէս՝ յանձն առնելու էր ամեն դժուարութիւն, մէյ մ'որ բարջական պարտաւորութիւն մը կար առ այս, մէյ մ'ալ որ մինչեւ հիմակ այս կրկին գաղճականութիւններով ոչ զք զբաղած էր. անոնց վրայ ոչ զք բան մը գրած էր. աւստի եւ անոնց վրայ ունեցած տեղեկութիւննիս շատ նուազ ու պակասաւոր, մանաւանդ թէ ոչինչ է:

Թէ մէկ ու թէ մէկալ քաղաքը՝ Գրանսիրուանիոյ կարագութեան լեռանց մէկ կողմնակի

թեւին ձորագաշտերուն մէջ կ'իյնայ: Ուստի եւ Գրանսիրուանիոյ գրեթէ ամենէն բարձր ու լեռնային կողմն ըլլալով՝ ամենեւին զարմանք չէ, եթէ բաց անկէ, որ ձմեռը գրեթէ եօթը — ութը ամիս կը տեւէ՝ այս տեղուանք չի գրուուիր՝ բաց ի ցորենեղէնէ՝ ոչ եգիպտացորեն, եւ ոչ որիչ ապիւր պտուղ: Քանի մը ստորին տեսակ պտուղներ կը հասնին միայն, անոնք ալ շատ ուշ: Օրինակի ազգաւս. Օգոստ. 20ին հազել հասնելու վրայ էին փշախաղող, հաղարջ, արքայամոր, բալ, մորենի. եւ ասոնք ալ պզտիկ ու ողորմելի բաներ էին. մինչդեռ նորն միջոցին Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ գրեթէ հասունացած էր ընտիր խաղողն եւ իրեն համընթաց ամեն տեսակ պտուղներն. իսկ ընտիր առատութեամբ կը գտնուի սեխ՝ շատ լաւ ու ընտիր անասկ, ձմերուկ եւ այլն: — Հոստեղաց ձմերուան ցուրտը՝ սաստիկ ու երկայն, իսկ ամառնային տաքութիւնը՝ կարճ է:

Չարմանալի բան է որքան, որ ազգայինք այս ցրտաշունչ տեղերը հաստատուեցան: Ասկայն տախիւս ունի իր յատուկ պատճառները: Դա՛ն՝ այս կողման անտառներով ծածկուած բարձրաբերձ տեղերը՝ շատ կը նմանին բարձրագագաւա Հայաստանի. եւ մաքր բնականապէս հոն աւելի կը մնտուէ իրեն ընկալութեան տեղ, զոր արդէն կը ձանձնայ, եւ զոր իրեն գաղափարին համեմատ կը գտնէ: Երկրորդ՝ ձեռնարկութեան ու վաճառականութեան ոգին հոս կեցողացած է զազգային, որովհետեւ աղէկ հասկցած են Հայք՝ թէ սահմանակից երկիրներուն հետ լաւ առեւտրական հարողակցութեան մէջ կրնան մտնել: — Եւ իրօք՝ Սերպիզի, Ինչպէս նաեւ Ջուրճովի բոլոր շրջականները սօսիի շատ ընդարձակ անտառներ ըլլալով՝ հոստեղի հայ վաճառականք փայտեղէնի մեծ առուտուր կ'ընեն, չէ թէ միայն տերութեան ներքին երկիրներուն ու Գրանսիրուանիոյ կից Մոլդաւայի, այլ նաեւ ուրիշ տերութեանն ու ի մասնաւորի Անգլիայի, Գաղղեայի ու Տաճկաստանի հետ:

Գիտնալու ենք որ Սերպիզի ու Ջուրճովի գաղճականութիւնք, գլխաւորաբար այնու կը տարբերին մէկալ երկու — Կերլայի ու Եղիսաբեթուպոլսոյ — գաղճականութիւններէն, որ առաջին երկուքը շրջակայ Հունգարաց մէջ ընկերացած, անոնցմէ չըրպասուած, եւ կամ Հունգարացոց եւ ստար ազգաց մէջ մտած սեղմուած են, մինչդեռ երկու ետքի գաղճականութիւններս — Կերլային ու Եղիսաբեթուպոլսոյն — իրենց սեպհական գրամովն ի-

ըննց յատուկ երկիր գնած ու հոն իրենց համար յատկացեալ ու բոլորովն զատ ազգային գաղթականութիւն մը կանգնած գրած են: Աս է պատճառն որ թէ՛ Սիրվիզ ու թէ՛ Ճուրճով հայ տարրը թէպէտ խմբովն կեցած է, բայց ինքնակալ ու զատ ազգայնութիւն երբեք չէ կայուցած: Կամ գոնէ այսօր յատուկ գառաւորութիւն, յատուկ իշխանութիւն մը չունին, ինչպէս որ ունէին Կերլայ ու Եղիսարեթուպոլիս, մանաւանդ սակէ կէս դար մը յառաջ:

* * *

Վայով նախ Սիրվիզի, տսիկայ Չիքի — շատ ընդարձակ ձորագաւառին, ուր տասնուչորս քաղաք, գիւղաքաղաք ու ասանքովէ քով կեցած են — գրեթէ արեւմտեան ծայրը կ'իյնայ. համանուն գետին քով (Szépviz, "գեղեցկագուր, կը նշանակէ հունգարերէն): — Հին ասեմները շատ բազմաթիւ ու զորուոր էր այս հայ գաղթականութիւնը. բայց հիմայ հազիւ 150 ազգային ունի իր մէջը: Նախընթաց դարուն մէջ՝ ասօր հնգապատկէն ալ աւելի էր շատց թիւը: Աս բանիս վկայ են մայր մաստանները: Գեռ այս դարուն սկիզբն ալ, 300 հոգիէն աւելի էին ազգայինը Սիրվիզ: Աղէքսանդր Ինճիճեան վարդապետը — կարծեմ հնախօսին եղբայրն — որ տասնուեօթը տարի հոս ժողովրդապետի տեղապահութիւն ըրած է, ի մէջ այլը հետեւեալը կ'ըսէ Սիրվիզի վայ. "Ես Հ. Աղէքսանդր վարդապետ Ինճիճեան քաղաքով Յունօրհնէք 1804ին յունվարի 6, զրի վրայ նշանակեցի, թէ քանի կազապ¹ եւ քանի հոգի ըլան մեր Սիրվիզի հայերը: Յուն կամ կազապ եղաւ 54, հոգի 312:" Հինգ տարի ետքը նորէն ազգահամար ըրին ազգայինը: Այս միջոցին իրենց թիւը քանի մը հոգևով աւելացած կը գտնենք: Ահաւասիկ տարեգրին կոսքերը. "1809 Յունվարի 6. Յունօրհնէքն զրեւով վեր, զկազապները եւ զհոգաւորներ՝ գալաւ 61 տուն կամ կազապ եւ 332 հոգի:"

Սիրվիզի ազգայինը ունին բաւական կարգաւորակ եկեղեցի մը, որ թէպէտ մեծ չէ, բայց բաւական՝ ազգայիններն իր մէջն ամփոփելու. — 18 մեզր երկայն եւ 8 1/2 մեզր լայն է: — Ս. Երրորդութեան նուիրուած աւագ խորանէն զատ, ունի կողմնական խորան մը Ս. Աստուածածնայ, եւ ուրիշ մը Ս. Յովնանայ Աստուածահայ:

Սիրվիզի Հայք բաւական ունեւոր են, բայց մտաւորական յառաջագիմութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը գեռ շատ նախնական վիճակի մէջ են:

Ազգային յիշատակարաններու, հին ձեռագիրներու եւ ուրիշ ազգային բաներու ամենեւին հետքը չէ տեսնուիր: Նոյն իսկ հայաստան շիրիմներ հիմայ չկան: Ասոնց անբերեւութանալուն պատճառն է, մէյ մ'ան որ ձեռագիրները՝ հասկըցողներն անշուշտ հետերին առած տարած են. մէյ մ'ալ 1849ին յեղափոխութիւններն, որ ամէն բան տակն ու վրայ ըրած ու նոյն իսկ շիրիմները քակած եւ յիշատակի քարերը տեղերնէն վերցուցած տարած եւ ուրիշ բանի գործածած են:

Եկեղեցւոյն աւանդաւան մէջ կը պահուին մայր մտտեաններն, ինչպէս նաեւ քանի մը կտոր հին ու ընտիր արեւելեան նիւթէ շխուռած եկեղեցական հնարքները: Մայր գրքերուն մէջ, որ նախընթաց դարուն առաջին կեսէն կը սկսին՝ մտադրութեան արժանի երկու յարզդ յիշատակարաններն անցուած են, որ Սիրվիզի Հայոց պատմութեանը վրայ փոքր լուսաւորութիւն մը կու տան:

"Յամին 1797 փետրվարի 1. Ես Հ. Ալէքսանդր վարդապետ Ինճիճեան կրօնաւոր ի կարգէ որբոյն Անասի Աբալայի եւ Միխիմարայ Աբալայի վանքին վէնետիկու եկայ ի Պաշլավովի վանքէն ի հոս Սիրվիզի ժողովրդապետ ըլալու հայոց Սիրվիզցոց հրամանաւ Գեոր. Եպիսկոպոսին գաւառիս Իգնատիոսի Օթթեանի:"

"1814ին 13° Febr. Ես Հ. Ներսէս Այտընեան հասնելով Սիրվիզը գտայ զո. հ. վերգաւ. Հ. Աղէքսանդրը Ինճիճեան թաղոված ժամին քերթթիլին՝ պախճին մէջ փառէ խաչին տակը: Որեոր 17 տարի ինչպէս Administrator կառավարիլէ Աստուծոյ ահովն զսիրվիզի ժողովուրդը քարոզութիւններով, խոստովանութիւններով եւ այլ ամէն երկայով: Ապրիլ է 55 տարի. ընծայիլ է ստամպոզ, սորվիլ է որհնըվիլ է վէնետիկու վանքը. անկից խրկելով զնկըը Պաշլավովի օ. հոգի Ստեփան Աբաւհայրը Մեղքանեան 1790ին, Սեպտ. 20ին, Մնաց ի պաշտպալովի վեց տարի եւ գ. ամիս, սորվեցուց ի հոն զՀայուս տղաքը շատ մեծ անընով, եւ գովասանքով ժողովորդեանը եւ անկիցի վանքին տաւու շինվեցաւ ալ մեծ փայլը իրեն աշխատանքովը եւ տարտ քալեցընելովը: Օխտնում"

¹ Հունգարերէն բառ է, կը նշանակէ քանուկեր:

¹ Kerités, հունգարերէն բառը ցանկ. ցանկագործի կը նշանակէ:

տարին Տրաման ընդունելով գերապայծառ իգանատես եպիսկոպոսինմ Պօղոսեանին, էկա Սիրվիզը 1797ին 2° Febr. եւ Տոլմեցոյ գիւեանքը: Աստուած զՏոգին լուսաւորէ: Աձն: Խոստովանացիցի զինքը օլտի էշքերէշքը ուղղահանք: Սրբութիւն տուիէ, վերջին օծում S. Miklusին բլէպանուշը: Էկիլին թաղելու պատուով, գերարգիւլ էշքերէշքը իրեն Caplanով ճարճովէն Պ, տէր Հայրը Յեր Ստեփանը Պագոցեան (որն որ առաջ Հայնսիկ կատարիէ զհարգ թաղմանը: Եսոյ էշքերէշքը լաթինանկ) Օլտի տէր տէրը. s. Miklusի տէր տէրը եւ բոլոր աղաչաները. եւ այլն:

Թեպէտ, Ինչպէս բոլոր, Սիրվիզի մէջ Հին գրութիւններ չկան, ո՛չ քաղբին եւ ո՛չ ժողովրդրեան վրայ, այսու ամենայնիւ Երեսարեթուպոլսոյ մկրտութեանց մայր ճամբանին Բ. Հատորին ամենէն վերջի — 391 — էլը շատ հետաքրքրական ու մինչեւ հիմայ բողոքովին անձնօթ ու նոր բան մը կը կարգանք Սիրվիզի Հայոց գաղթականութեանը նկատմամբ:

Ըստ այսմ, 1768ին Մուշաւիչի մէջ խոռովութիւններ ըլլալով՝ Տանկաց եւ Ռուսաց մէջ եղած պատերազմին պատճառաւ՝ բնակիչներէն շատերը սահմանակից Գրամսիրուանիան անցան: Ասանց մէջ կային նաեւ 400 Տոգուց չափ ազգայինք ալ, որոնք Սիրվիզ գալով, յայտնեցին իրենց փափաքը թէ կաթողիկեայ կուզեն ըլլալ: Երեսարեթուպոլսոյ Եկեղեցական վարչութիւնն — որովհետեւ այն միջոցին Սիրվիզ Երեսարեթուպոլսոյ ժողովրդագիտութեան վերին իշխանութեանը տակն էր — այն ատենի Գրամսիրուանիոյ եպիսկոպոսին, Յովսէփ Պայդաջեանին գրեցին, որն որ Յովհաննէս Լուսինեան Երեսարեթուպոլսոյ ժողովրդագիտութիւն Տրաման իրկից որ անմիջապէս Սիրվիզ երթայ: Ասիկա իրեն առնելով զՅեր վարդան Աստուածատուրեան, Սիրվիզ գնաց, ու ամէն մ'աւելի հոն կեցաւ: Սակայն ինչպէս կ'երեւայ, այս առթիւ միայն եօթը Տոգի կրցան կաթողիկեայ ըլլալ:

Ահաւասիկ բուն արձանագրութեան ընդօրինակութիւնը:

«Յամի Տեառն 1768 ի վրդովիլ խաղաղութեան յերկիրն մոլտաւիոյ վան պատերազմին որ էր ի մէջ տանկաց եւ մաքովից. եւ զի ոչ գոյր անդ սեղի Ապաւինի, բազումք ի բնակչաց անտի փախրստեայք անցին, ըստ սոցին օրինակի նաեւ Տպք իբր չորքհարիր փախուցեալ եկին

մտին ի սահման գաւառիս մերոյ գրանդիվանիոյ եւ զտեղի կալան ի գիւղն Սիրվիզոյ: Ապայ անտի առաքեցին առ մեզ գիրս խնդրանաց. որով յայտ առնելին զՅարիանս սրտից իւրեանց, եթէ կամին, եւ պարտաստ կան ի լսել իբրտուց մերոց թէ ի Տոգեւորս, եւ թէ ի մարմնաւորս: Զայս ուրեմն ըստ պարաւանդութեան պաշտօնի մերոյ ընդ գրով արկեալ ծանուցաք գերապայծառ եպիսկոպոսին մերոյ Տեառն Յովսէփայ Պոյգոցեան, զոր ինքութեամբ եւ նորայ ընկալեալ իսկ եւ իսկ Տրամայեալ ինձ Տեր Յօհաննէսի գրէչունի լուսիկեան, Քաղաքիս Եղեսարեթիայ բլէպանուշիս, եւ Աւաքերիցուս, զի առեալ ընդ իս ընկերակից զոնք քահանայից փութով առ նոստ գնացից, թերեւս շնորհիս տեսան ի հերձուածորութենէ առ լուսանձանչ եւ քրիստոսուանդ ուղղափառ հաւատն դարձցին. վասն որոյ Յամի Տեառն 1769 յուլիսի 5. առեալ ինձ ընկիր զտէր վարդանն յարութիւնի տէր Աւաղդրեան շուեցի ի սոյն քաղաքես՝ եւ եկեալ հասի ի սիրելոն, ուր մնալով իբր զամիս մի եւ ըստ սկարութեան մերոյ ոչ կարացաք զայլ ինչ շահել, եթէ ոչ զներքոյ գրեալ եօթն Տոգիս. զորոց արգիւնս ի տեսունէ պայսանք:

«Եւ Տեր Յօհաննէս որդի գրէչունի լուսիկեանց, փիլիսոփայութեան եւ աստուածաբանութեան վարդապետ, եւ Աւաքելական միսիոնար, գանձնիգաւս գերազանցեալ գաբիդուլումին Պելիկրատու, նօզար Աւաքելական սուրբ Աթոռոյն Հոսմայ, Աւաղերէց Հայոց գումբանիայի, նաեւ բլէպանուշ Երկաբէթ Հայոց քաղաքի, ի տարւոյն 1769, յուլիսի 16. ընկալայ ի ձեռս իմ գրաւանութիւն Ռւղղափառ հաւատոյն խաչատար Պիննաթեան 46. ամաց, եւ Պապատարոյ նորին որդուց 18 ամաց, եւ Էտիլի կամեցուց իբր 45 ամաց ի Մատան սիրվիզու Մարիամոյ առ ձիւնս կոչեցելոյն, որք նախ խոստովանեալ ապա Տաղորդեցան ի ներկայութեան բազում ժողովրդեան:

«Յուլիսի 31, ընկալայ ի ձեռս իմ գրաւանութիւն Ռւղղափառ հաւատոյն Սարգսի Զասիկի Աւաքեան, եւ կնոջ նորա Մելիքի դաստիք խաչատարի Փօքշանցոյ, եւ Միքայէլի Զատիկի Աւաքեան, ի սիրվիզու Հայոց Յեկեղեցին Ամենասուրբ երրորդութեան. որք նախ խոստովանեալ ապա Տաղորդեցան ի ներկայութեան բազում ժողովրդեան:

«Օգոստոսի 1ma ընկալայ ի ձեռս իմ գրաւանութիւն ուղղափառ հաւատոյն, Երեսարեթի

կնոջ Մամնի բերաբացոյ, իբր 70 ամաց, ի սիր-
վելու Հայոց Յեկեղեցին Ամենասուրբ երրոր-
դութեան:

(Հորդոս-իւխի)

ՅՈՂԷ ԱՆԾԹ

Ս Ա Յ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՅՈՒՆՈՂ ԿՆԵՐԻՆ ԶԵԹՎՈՐԻՆ ՅՆՆԵՆՈՐԻՆ ՎՈՐԹՈՐԻՆ Ի ԿՐԻՆ

1.

ՈՒՆՏՈՐԻՆ

ՆԵՆ = 986.

ԹՈՂՈՔ 220. ԷՂ 439. — ՄԾԹՈՒԹԻՒՆ 31
սմ. երկայն 24 սմ. լայն. 9 սմ. հաս. — ԳՈՒԹՈՒՆ.
Երկուսն. իրացանվիթ՝ 23x7.5 սմ: ՄԻՂԻՆ լուսանցք
1.5 սմ: — ՏՈՂ 23. — ՆԻԻԹ հաստ անգաղաթ գոր-
շաղին. մէկ երկու թուղթ միայն բարակ է և սպիտակ:
— ՆԱՇՈՒ՝ հին զործ. փայտակար որուն վրայ անցուած է
ստեակ մը հաստ կղմմտի զոյն լաթ. հետեւ հաստ
կաշի սեւ, անգարղ: Մասը վրան փակցուած էր սուրբի
մետաղեայ պատկեր, որ եկեղեցոյն նուիրուցաւ. յե-
տու պատած են Նան սեւ լաթ: — ՀՆԱՅՄԱՄՆԱՄՆ
մաքուր. անգարղ. թուղթերն երբեմն դեղնած, միայն
սկզբն է վերջն 8—10 թուղթ կերտները սեւած,
բայց անփաս. շատ տեղ Նան եզրուած է՛լթ. կամ
պատած են վրայէն կարուած հաստ քաղցրակայ թե-
րով: Թէ կարուածներն են թէ կարերը առաջին զոռղն
են. որովհետեւ թուղթ պակաս չկայ և կարուած մա-
սերուն վրայ զեր չկայ, այլ քաջ թողուած է (ԷՂ Թ3.
156. 162. 166. 188. 250. 292. 296. 306. 320. 422).
ԷՂ 396—398 գրեւ մարած. տեղ տեղ անընթեանի:
— ԳՈՒ Կարմիր թանաքով. միշտ երկանգար, ա-
ռանց տառասխալի. լուսանցքներու վրայ յիշատակա-
գրութիւններ, անուն, խաչաւործ, մեկնութիւններ,
զորերու վրայ շեշտեր, կազմողին կողմէն ութ թուղթ
մէջ մը գրուած (աք, քգ, զգ են), մին ալ են միւսը
մասն էլին վրայ: Ստորեւ Նշանակուած չորս անեստ-
րանիչներուն համապատասխան զլուխները. վերնագրեր,
զլխակարգութիւն են չկայ. սկզբնատառերը նոյնպէս
են անգարղ: — ԴԱՅՐՈՎ թուղթ էՂ 2—3 եւ 16 ուր
վերջն յիշատակագրութիւններ են գրուած. էՂ 4—13
պատկերներ. կամքաքանն կոչա գարեթ. որոնց տակ
գրուած են կանխները են. կամքաներուն վրայ թըռ-
չուններ, կանաչ, կապուր, կարմիր, դեղին, սեւ զոյ-
ներով անմաշակ. էՂ 14՝ շըմանակ մէջ խաչ մը՝ որ կը
կանգնի կողովածն հիւսուած ծանկերն պատուականի.
վրայ: Յիշատակագրութիւնները սեւ մեծանուն են. նշնա-
պէս խազերը, շեշտեր, այդպիսիները կարծես սեւ
մուսնով անցած են հին կարմիր գրերուն վրայէն 328—
348, 360—363, 426—429 են էՂերը. ուրիշ տեղեր
տող ընդ մէջ ընդգրգով կըվտուած ինչ որ գրուած է
կարմիր մուսնով (էՂ 19թ—20ա, 41—46ա, 138—139ա,
145—148, 213թ—217, 244—249ա, 357թ—342ա, 364թ—
367ա.) — ԳՈՒԶ՝ Աղեակ քահանայ: — ԵՆՆԵՆՈՐԻՆ
ԳՈՒԹՈՒՆՆԵՐ քազմաթիւն:

Մտտեանն է Ա-Երթուան, որ կը բովանդակէ
էՂ 4—5 կանխներու վրայ տեղեկութիւն, Եւսե-

րիտ կարգիմասն են: 6—18՝ կանան՝ սեւ մեջա-
նով, և կամքաներու տակ. 16—142 Աւետարան
բոս Մատթէոսի. 148—219 Աւետարան բոս Մար-
կոսի. 220—347. Աւետարան բոս Ղուկայ. 348
—437 Աւետարան բոս Յովհաննու:

Առաջին գրէն լուսանցքի վրայ մեկնու-
թիւններ կան. էՂ 25 (Մա. Դ. 16) պղտորեացոյ,
100 (ԻԱ. 17) կազմեցեր, 121 (ԻԵ. 24) առաջնան
կէսոյ տեսն է և ոչ թուոյ, 126 (ԻԶ. 16) աւե-
տեցին: 130 (ԻԶ. 53) Ղեգաղմա: 175 (ՄԲ. Է. 8)
արմաւենի սիրբիթ, 196 (ԹԲ. 14) զգիտահարին
206 (ԹԴ. 12) պատեք. 222 (ՂԿ. Ա. 28) վտաղ
(= սովեալ) սղջոյն, 231 (Բ. 41) պատեք, 370
(ԵՏ. Զ. 4) պատեք: 387 (Ը. 56) շնծայուա:

ԵՆՆԵՆՈՐԻՆ ԳՐԻՆ ԻՆՏՐՈԻՒՆԻՆ — Բուն գրէն՝ 1.
ԷՂ 142. “Չտապող սուրբ աւետարանիս լախ-ի քա-
հանոյ յիշեղիք է քրիտոս. Է քրիտոս զէնչ յի-
շեցէն”

2. ԷՂ 437. “Փառք աննեսուրբ երրորդու-
թեան յամենի ժամ. ամեն ի նիւխ տաւմարի Հայոց
ես եւլ— քահանայ ասացոյ զսուրբ աւետարանն ի վոյ-
նելաք որպէս ինչոյ իսլ— և էրէրոյ, և յաղագոս
փրկութեան հոգւոյ ինչ և անուանի ինչ Կարմիր, Արգ-
ապա՛ն զէնչ սուրբ քահանայք ասուածն որք ըն-
թեանուք զսուրբ աւետարանն յիշեղիք զմեզ սուրբ
և յնշուածն ազաւթս մեր. զէ արարեցիք մեզ քրի-
տոս յաւաք գաղտնան իւրում. Է քրիտոս զէնչ
յիշեցիք ընչ սուրբս իւր ամեն”

Այս երկրորդ յիշատակագրութիւնն մէկ Եղիտ ա-
նունը նշանակած է. որովհետեւ զիրը սեւ է և թուղթն
այնտեղ քերուած է արդատուած. նաեւ Եղիտ ա-
նունն երկու կողմէ կը մնայ բաւական բաց տեղ:

Ուրիշներէ յիշատակագրութիւններ 1. էՂ 2: —
“Այս իմ գիր է հաւոյ որ արժ զիմ արտ գարեթեցին
արթն (՝) ասուածառերին հարեկիք որ այլ ասկ ս
լտեր եղարեթեան ամմ (՝) չէ. պատ վկայութիւն զոս-
րոյն ու աստիճն տայուք: իմ իտայորի: և ՄԻ-
տայն”

2. էՂ 3: — “Եանուան ասուածոյ այս մեր գիր
է: Բաշեցիք մեծն է փրկեցիք. որ ամպ զստանցան
փուշուակն հայրենիք վկայութիւն: պապկան ու քի-
միւ.թ. խանգերին: ու մեծան է: ու երկու քիզիթ-
կեց: ստիճանն երկոցն: ու իտայորի որ զիտուս գի-
րեցին: չէ պատաս: լուծմ եղ, այս որ ասկ ու լտեալ
էր է փուշուակ յայն տեղայն հանել”

3. Նշիք էՂ: — “Եանուան ասուածոյ այս իմ՝
գիր է: կոստանայ: հաւոյ որ ծանեցին զիմ հարեթիցն
ի վանքն վարդին: իւր որդեգրան: աստուածայորին: ու
իտայ. զ... (սուրբան). բայց մեւէն յայտնի է —
զաւան՝ անայտնէ որոյ զոր զկողմ: պատն: իրին: յայն
դէնն զիւն կայ: որ այլ մարգ հետ: սոցայ: հայն.
լուծն: ոչ եղաւորագիր: ոչ ազգական: վկայ իտայոստ-
երեցին: իմեւն: զանց աստուածայորին: ՄԻտայն: ստի-
գանուան: ու հարեթայ. ու իմ Գրէրէրէր: որ գգիրս
գրեցին: պրիտանմն այս, ու: սպ: իտ” (Ու. արեանակ
= ստակ):

4. էՂ 15: — “Այս իմ գիր է: ստիճանայ ու
իտայ (այս բառը միշտ այս(ն) գրով գրուած է) գրեցն
վկայութիւն աստուածոյ և իւր անընտան: արեանակ